

mål¹+mæle

Meget godt er halvt skidt

Men hvorfor er det sådan? Erik Hansen udreder paradokset *side 6.*

Ret skrivning på rette sted?

Hvad er nyt og godt ved den nye rigtige retskrivningsordbog, og hvad kunne være bedre? Og er det overhovedet fornuftigt at lade Sprognævnet lave ordbøger? Lars Trap Jensen anmelder på *side 9.*

Tegn med måde

I almindelighed forbindes interpunktion (punktum, komma ...) med strukturering af tekst, sætninger og deres dele. Men tegn har også stor betydning for indholdet i kommunikationen. Carsten Elbro og Ken Farø demonstrerer hvordan på *side 17.*

En hæsliig jager – og 9 andre lydlove

Lars Brink inviterer på en flyvetur gennem de vigtigste sproglige udtaleændringer i nyere dansk. Læs første del af hans oversigt *side 24.*

Sprogligheder	2
Mangt om meget	6
Retskrivningsordbogen	9
Tegnsætning med mening	17
Nyere danske lydlove	24
Svar på Sprogviden	31
Sprogviden	32

Sprogligheder

Denne brevkasse handler om sprogligheder. Det er spørgsmål og problemer om sprog, men det er også fine detaljer i sproget som man bliver opmærksom på, og som man vil gøre andre bekendt med. Går I rundt og tænker på sprogligheder, så send et brev om dem til redaktionen. De vil svare på brevet hvis de kan. Ellers kender de nok nogen de kan sætte til det. Send brevet til:

Carsten Elbro
 Institut for Nordiske Studier
 og Sprogvidenskab,
 Københavns Universitet,
 Njalsgade 120,
 2300 København S
 E-mail: ce@hum.ku.dk

? Bare for sød

Jeg har bemærket, at de unge bruger udtrykket »du er bare for sød«, som en slags forstærkelse – altså en ros. I mine ører (f. 1949) er vi ovre i, at du er ved at være slesk. Og hvordan vil disse unge så udtrykke noget, som i mit sprog udtrykker noget, der faktisk er *for* meget?

Alice Vilstrup
 2770 Kastrup

! *For* i forbindelser som *for lidt*, *for ofte* og *for trist* tilhører gruppen af gradsadverbier, dvs. ord, der specifi-

cerer andre ords (adjektiver og adverbiers) betydning nærmere eller modificerer dem. At der findes helt andre *for*-ord, der er hhv. substantiv, præposition og konjunktion, vil vi ikke lade os anfægte yderligere af her.

Grundbetydningen af gradsadverbiet *for* kan omtrent beskrives som 'i en uhensigtsmæssig eller uønsket høj grad'. Vi finder den i autentiske eksempler som »Jeg er *for* træt til at forme sætninger« og »Kan en mand virkelig være *for* træt til sex?«. I begge tilfælde kan man tale om et misforhold mellem en tilstand (A) og en handling (B), hvor graden af A (*for* meget af A) blokerer for realiseringen af B.

I den nye betydning af *for* er der ikke noget B-element: egenskaben er bare til stede i meget høj grad. Nogen kan være *for lækker*, *for dejlig* eller *for sød*. Maden kan *smage for godt*, musikken kan *lyde for fed*, en sportsudøver kan *styre for hårdt*. Her kan der vist heller ikke være tryk på *for*, hvad der kan i standardbetydningen.

Det er ganske rigtigt en ny betydningsudvikling, at *for* nu også kan anvendes med funktionen 'i meget høj grad'. Den Danske Ordbog har registreret 1996 som året, hvor denne betydning af *for* kom ind i dansk.

Betydningsvarianten findes også i engelsk, hvor *too* kan markere en meget høj grad, fx i udråbet *that's too cute!* ('hvor nuttet!'). Her kan man også finde eksempler, der måske udgør *the missing link* mellem den uønskede høje grad og den blot høje grad: *Too cool for words* ('så sej, at der nærmest ikke findes ord for det'). Således kan man argumentere for, at der altid er et underforstået '... til at man kan rumme/bære/udtrykke det', når man bruger *for* på den nye måde.

For's betydningstilføjelse er altså i virkeligheden en betydningsreduktion (bortfald af elementet 'uønsket'), der kan være påvirket fra engelsk. Og bindeleddet mellem den nye og den (stadig aktuelle) traditionelle betydning kan være sammenhænge, hvor den høje grad ikke længere måles i forhold til abstrakt ønskelighed eller hensigtsmæssighed, men blot en implicit lavere grad.

Man kan spørge, om der er restriktioner for det ord, der optræder efter *for* i den alternative betydning? Det er der. Prøv fx selv at smage på disse eksempler: *Du er bare for tålmodig/høflig/veluddannet!* Nej, vel? Reglen ser altså ud til at være, at *for* + *X* i betydningen 'absolut høj grad' [= den nye betydning] forekommer i uformelle kontekster hos yngre sprogbrugere, og at betydningen af det modificerede ord ikke skal være alt for specifik eller præcis, men snarere et udtryk for en følelsesmæssig indstilling til nogen, som i *du er for klog/dygtig/cool/sej/lækker/sexet/*

stærk! Så vores *for*-betydning er nok i virkeligheden en del af et udråb.

Faktisk tror jeg ikke, de unge, der bruger denne betydningsvariant, har nogen problemer med at holde de to *for*-varianter ude fra hinanden. Der er som regel rigeligt med kontekst-signaler til stede, og der er masser af andre eksempler i sproget, hvor noget i teorien burde blive blandet sammen, uden at det bliver det. Den nye betydning har ikke erstattet den gamle, blot suppleret den.

KF

? Gamle rim

Har »dig« og »mig« og måske også »sig« tidligere været udtalt med i-lyd i stedet for ai-lyd? Bl.a. i salmer kan man finde en del eksempler på, at disse stedord skal rime på ord, som udtales med i-lyd. Som eksempel kan man se Den Danske Salmebog nr. 217 »Min Jesus, lad mit hjerte få«, hvor »dig« i vers 1 er rimord for »umistelig« og i vers 2 for »lystelig«.

Venlig hilsen

Karsten Matzen

Herning

! Karsten Matzen har ganske ret. Digtenes rim forudsætter de gamle såkaldte foredragsvarianter, dvs. mere gammeldags og skriftsprogsnære udtaleformer: *sagde*, *havde* og *lagde* skulle i deklamation, lyrik og sang udtales »sawde«, »hawde« og »lawde«, jf. »Jeg gik mig over sø og land/der mødte jeg en gammel mand./Han sagde så og spurgte så:/Og hvor har du vel hjemme?«

Selv børn i dag udtaler i tredje linje *sagde* som "sawde".

Man kunne altså sprogligt tage et blåt sæt tøj på, når der ikke var brug for hverdagstøjet. Så man havde en række varianter til fint brug; *det, de* udtaltes i almensproget, som vi gør *det* i dag, men til fint brug krævedes udtalerne »dæt« og »de« (rimende på *sne*), jf. Oehlenschlägers rim i »Underlige Aftenluft«, hvis titel er »Hiemvee«. Digteren er på en meget langvarig udenlandsrejse, sidder ved floden og lytter til en smuk piges citarspil og sang, sikkert på tysk. Og så begynder han at græde af længsel efter sit modersmål:

*Det er ei den danske Tunge,
Det er ei de vante Ord!
Ikke dem, jeg hørte siunge,
hvor ved Hytten Træet gror;
Bedre er de vel maaske,
Ak, men det er ikke de!
Bedre, tror jeg vist, hun qvæder,
Men tilgiver, at jeg græder.*

Dengang rimede *de* og *måske* perfekt.

Mht. *mig, dig, sig*, udtalt med skarp *i*-lyd, afspejler den gamle foredragsvariant den gamle middelalderlige udtale, som altså overlevede længe i høj stil.

JL

? Postkasse og brevkasse

Er der forskel på en postkasse og en brevkasse? Jeg mener, at postkasser er dem, Post Danmark har sat op, og

brevkasser er dem, villaejerne har sat op.

*Med venlig hilsen
Lars Dannemand,
København N*

! Den Danske Ordbog oplyser at postkasser er de store røde som er opstillet af postvæsenet til offentlighedens afgivelse af breve til postbesørgelse. Læser man vejledningen og formaningerne på selve postkassen, ser man at postvæsenet selv kalder de røde for postkasser.

Tilsvarende oplyser ordbogen at en brevkasse er en kasse til modtagelse af post til en enkelt adressat. De står fx ved vejen ud for hver enkelt have eller i opgangen til en beboelsesejendom.

Det er den brug af postkasse og brevkasse man må anbefale en der beder om vejledning. Men ordbogens beskrivelse afspejler ikke sprogbru- gen, altså hvad der faktisk siges. I anledning af spørgsmålet har jeg de sidste uger lyttet godt efter hvad folk siger, og jeg kan meddele at postkasser ofte kaldes »brevkasser«, og at brevkasser tit omtales som »postkasser«.

Og så kan brevkasse i øvrigt også bruges om en fast rubrik i aviser, blade eller i radio med spørgsmål fra læsere og lyttere – og svar fra redaktionen. Sådan en brevkasse kaldes vistnok aldrig »postkasse«.

EH

? Hiatus

To vokaler ved siden af hinanden, vi

iler, kaldes hiat(us). Hvad kaldes to konsonanter ved siden af hinanden, fx jeg går?

Med venlig hilsen
Lars Dannemand,
København N

! Det latinske ord *hiatus* betyder 'gab', 'åbning'.

I digtekunsten betegner *hiat* et sammenstød eller naboskab mellem to vokaler, dels inden for et ord: *beduin*, *koordinere*, *uanstændig*, *hiat*, dels ved at ét ord ender på vokal og det følgende begynder med vokal: *da isen brast...*, *fordi at*, *så underligt*, *de andre*, *vi elsker vort land*, *fra i aften* osv.

I den antikke digtekunst og i traditionel romansk, fx fransk digtning, anses hiat for grimtlydende og kræves undgået. Derfor har fænomenet fået et navn. Kritik og pædagogik har brug for en hurtig og klar betegnelse for den pinlige fejl.

Naboskab mellem konsonanter er derimod helt uundgåeligt, regnes ikke for fejl og kræver ingen særlig betegnelse. Der er dog nok visse konsonantgrupper som i nogle sammenhænge kan diskuteres eller tillægges en særlig effekt, fx noget *harskt sprøjt*, *et skælmst smil*, *en herreløs Hest's Trampen* (Henrik Hertz), men der har ikke været behov for at navngive sådanne konsonanttræf.

EH

Hvordan er *familia* havnet i det ellers engelske navn? Og når det nu hverken skal være engelsk eller dansk, hvorfor staves det så ikke på italiensk, *famiglia*, så man sikrer sig, at mafiaassociationerne indfinder sig?

Hilsen A og a

! Redaktionen har ikke turd... kunnet afse tid til at besvare spørgsmålet og har derfor bedt om hjælp hos ekspert i bandeord F.O.R. Sørensen, der oplyser følgende:

»Formen *familia* kan ifølge Wikipedia stamme fra latin, asturisk, esperanto, galicisk, rumænsk eller spansk, men den mest sandsynlige forklaring er, at banditterne ikke kan stave til deres eget navn«.

Redaktionen henstiller til, at yderligere henvendelser i denne sag rettes direkte til F.O.R. Sørensen på adressen Ved Volden 20, Slagelse.

? Loyal To Familia

Bandenavnsforkortelsen *LTF* står ifølge medierne for *Loyal To Familia*.

Mangt om meget

Vort danske *meget* er et almindeligt, dagligdags og hundesvært ord.

- Nå, hvordan gik jeres rejse? Godt!
- Nå, hvordan gik jeres rejse? Meget godt.

Det første svar er uindskrænket positivt, rejsen gik godt. Det andet svar er forbeholdent. Rejsen gik ret godt, ikke helt godt.

Ifølge ordbøgerne er hovedbetydningen af *meget* 'stor mængde, forekommende i høj grad'. Det passer rigtig dårligt på vores eksempel: *meget godt* er ringere end *godt* – og det burde have været omvendt!

Hvad er nu det for noget!

Meget godt og meget dårligt

Vi skal først se lidt på udtalen.

Sammenlign

hun er meget sart

her er meget rart

I forbindelsen *meget sart* er der samme tryk på de to ord: *méget sárt*. I *meget rart* er der et normalt tryk på *meget*, mens *rart* har svagere tryk: *méget ràrt*, har en trykfordeling som svarer til den man har i ét ord, fx *snéglefàrt*. Det trykstærke *meget* har en tydeligt nedadgående eller lidt dybere tone. Prøv at sige disse sætninger, og hør godt efter:

Hvordan er vejret? Det er meget gråt/Det er meget godt

Gråt har hovedtryk, *godt* har bitryk,

ikke? Og *meget* har tonedyk foran det tryksvækkede *godt*. Det vil sige at betydningen 'temmelig' mest fremgår af trykket på det der kommer efter: *méget rént* over for *méget rènt*.

Betydning

Det er ikke alle adjektiver, tillægsord, der kan forbindes med et *meget* der betyder 'temmelig'. I fx *meget turbulent*, *meget uhøflig*, *meget dum*, *meget giftig*, *meget umoralsk* har vi kun betydningen 'i høj grad', lige efter ordbogen.

For det første skal adjektivet betegne noget positivt: *Ole er méget kvik*, men ikke *Ole er méget dùm*. Derimod naturligvis *Ole er méget dúm*, hvor *meget* betegner en høj grad.

For det andet skal adjektivet være højfrekvent, et som bruges meget, fx *god*, *fin*, *pæn*, *flink*, *fornuftig*, *ren*, *sjov*, *morsom*, *skæg*, *interessant*, *fordelagtig*, *spændende*, *passende*, men ikke lidt mindre brugte ord som *grinagtig*, *skøn*, *elskværdig*, *interessevækkende*, *smagfuld*, *prisbillig*, *favorabel*.

Det vil så sige at man gennem betoningen af *meget* kan skelne mellem betydningsvarianter af adjektivet:

Hvordan er det her kød? Det er méget fédt. Det er méget fèdt
Betydningsvarianterne af *fed* er 'med

højt fedtindhold' og 'lækkert, velsmagende'.

Vinen er desværre meget sød.

Vores nye lærer er såmænd meget sød.

Betydningsvarianterne af *sød*: 'sødt-smagende' og 'flink, elskværdig'.

Gruppen bestående af positive og hyppigt brugte adjektiver er ikke skarpt afgrænset, og der kan være individuelle forskelle hos sprogbrugere. Og så skal det lige med at *meget* foran en komparativ, sammenligningsform, altid har betydningen 'i høj grad': *meget bedre, meget dyrere, meget mere behageligt*.

Very much

Hvordan gengiver man det engelske *very much* og *very many*? Eller tysk *sehr viel* og *sehr viele*? Det plejer jo at være *meget* som er en god og brugbar oversættelse af *very* og *sehr*, men den går ikke i denne forbindelse: *meget meget* og *meget mange*, til trods for at *meget lidt* og *meget få* jo går udmærket! Her må man gribe til andre forstærkende ord, fx *særdeles*, *overordentlig*, *kolossalt*, *ekstremt*, *yderst*, *enormt*, *vældig*, (*helt*) *vildt*, og der er nok at tage af, se bare Politikens synonymordbog under *særdeles*.

Disse forstærkere betegner dog ikke bare en høj grad, men en overordentlig høj grad, og de kommer let til at gøre teksten utilsigtet dramatisk. I øvrigt er en del af dem udpræget talesproglige: *sindssygt mange*, *morderligt meget*, *styrrende meget*, *skidehamrende meget*, *forbandet mange*, (*helt*) *vildt mange* osv.

Desuden er der et filtret krat af forstærkerelementer der indgår som en del af adjektivet, ikke bare står foran. Og jeg skal advare om grimme ord i det følgende: *skidebillig*, *skæp-peskøn*, *knippelgod*, *pissefin*, *brandærgeligt*, *røvkedelig*, *pløkkforvirret*, *superlækker*, *tæskefuld*, *dødspændende*, *hundekoldt*, *herregodt* osv. Disse elementer kan, som man ser, både forstærke positivt og negativt.

Rigtigt og rimeligt

Det danske *meget* er et vanskeligt ord at bruge. Udlændinge har svært ved både at opfatte og at bruge tonedyk og trykreduktion. Vi havde engang en udenlandsk gæst til middag. Ved måltidets slutning siger han på dansk til værtinden »Tak for mad, det smagte meget godt.« Det var jo ikke så godt, men hans accent frikendte ham.

For indfødte danskere er de svære betydningsnuancer af *meget* skjult i skriften, hvor tonedyk og tryksvækelse mangler. Man kunne godt tænke at det er flertydigheden af *meget*, både i skrift og tale, der ligger bag den fremgang som *rigtig* har i disse år, også – måske især – i pænt og dannet sprog: *vi havde det rigtig rart*, *torsk er blevet rigtig dyrt*, *han var rigtig elendig*. Det kan oven i købet bruges foran *meget* og *mange*: *vi har nået rigtig meget*, *der var rigtig mange mennesker til stede*.

På tilsvarende måde bruges nu om dage *rimelig*. Ordet kunne tidligere kun bruges om noget positivt: *rimelig fornuftig*, *rimelig billigt*, *rimelig godt vejr*, men det ser ud til at *rimelig* nu

kan bruges uanset om det er positivt eller negativt: *jeg blev rimeligt forskrækket, der var rimelig koldt i stuen, torsk er blevet rimelig dyrt*. Det vil i øvrigt sige at *rimelig* har forskudt sig

på samme måde som *temmelig*, der tidligere kun kunne bruges positivt: *temmelig godt*, men ikke *temmelig dårligt*.

Erik Hansen (f. 1931)
professor emeritus

mål+mæle

ISSN 0106-567X

Hjemmeside: www.malogmæle.dk
eller www.maalogmaele.dk

REDAKTION:

Kasper Boye, Carsten Elbro, Ken Farø,
Erik Hansen og Jørn Lund.

TYPOGRAFISK DESIGN: Henrik Birkvig.

SKRIFT: FF Olsen. SATS: Sven Elbro.

TRYK: Grafisk – Københavns Universitet.

EKSPEDITION OG ABONNEMENT:

Blad og Mål og Mæles plakat kan fås i Net-
butikken via www.malogmæle.dk
eller hos
Studerterafdelingen, Det Humanistiske
Fakultet, Københavns Universitet,

Njalsgade 80, 2300 København S.
Tlf. 35 32 91 61.

E-post: maalogmaele@hum.ku.dk

Mål og Mæle udkommer 4 gange om året,
og abonnementsprisen er 225,00 kr. for
årgang 2012 i Danmark.

Eftertryk af tekst og illustrationer er til-
ladt når kilden angives.

Spørgsmål til læserbrevkassen samt
manuskripter til Mål og Mæle sendes til:

Carsten Elbro, Institut for Nordiske Studier
og Sprogvidenskab, Københavns Universitet,
Njalsgade 120, København S.
E-post: ce@hum.ku.dk

Retskrivningsordbogen 2012 – en bedre ordbog?

Af Lars Trap-Jensen

Den 9. november 2012 fik vi en revideret udgave af Retskrivningsordbogen (RO 2012). Den officielle præsentation fandt sted under stor opmærksomhed på årets BogForum, hvor daværende kulturminister Uffe Elbæk kastede glans over arrangementet. Pressen skrev både før og efter udgivelsen i stort opsatte artikler om de vigtigste ændringer, og læserbreve tikkede ind på redaktionerne i stor stil. Jo, danskerne er skam optaget af sproget og især af hvad der er korrekt eller ukorrekt sprog.

Dansk Sprognævn har sikkert været godt tilfreds med forløbet og dækningen af udgivelsen. Reaktionen har nemlig især drejet sig om det som Sprognævnet selv gerne vil diskutere: Hvilke ord er kommet med i den nye udgave, hvilke ord har vi sagt farvel til, og er det rimeligt at lige netop de stavemåder er blevet ændret? BT hæftede sig ved at der er kommet 4.500 nye ord med i ordbogen:

tapas, barista, wrap, chorizo, benchmark, kickoff, medarbejdersamtale, omstillingsparat, proaktiv, brainstorme, bundskat, skatteskrue, storkommune, vidensamfund, borgerservice, jobrotation, burka, perker, bederum, blowjob, bøssepar, metroseksuel, linselus, snot-hvalp, fucking, tudefjæs, bitch, bimbo.

mens Politiken diskuterede nogle af de forældede ord der har forladt ordbogen:

pampusse, hårsigte, poussere, oppebie, øjenlyst, rufgardin, neme, navlebind, baks gast, jægt, nidsk, oaseged, barbirtursyre, hulkort.

Derudover dækkede de fleste medier udgivelsen loyalt ved at fremhæve de vigtigste indholdsmæssige ændringer i retskrivningen. Både læserbrevene og de adspurgte eksperter fordelte sig næsten som man kunne forvente: Nogle syntes at ændringerne var for få og for overfladiske, andre at de gik alt for vidt. Dansk Sprognævn har derfor nok haft en fornemmelse af at have fordelt sol og vind lige med et passende kompromis mellem alle de mange hensyn og holdninger der præger sprogdebatten.

Selvfølgelig kan man diskutere det rimelige i hver enkelt beslutning: Nej, det var nok ikke en rigtig beslutning at fjerne et ord som *hulkort* fra ordbogen. Det er ikke et specielt sjældent ord og bør selvfølgelig være med på linje med andre historiske redskaber som kan slås op i ordbogen, fx *fonograf*, *regnestok* og *selvbinder*. Og nej, det er svært at se

logikken i at man godt må skrive *ovenover*, *udenover* og *udover* som præposition, mens det er forbudt at skrive *indover*, *henover* og *opover* i samme anvendelse. Men denne kritik er ikke helt så alvorlig, for redaktionen af ordbogen består jo af fornuftige folk der kan rette op på den slags smuttere – på samme måde som det i RO 2012 er blevet tilladt at skrive *jobs*, *klogelig* og *gudsbenådet*. Ikke som følge af en ændret sprogbug, men fordi redaktionen har indset at den tidligere beskrivelse ikke var dækkende.

Udover de principper som gælder for retskrivningen i den officielle bekendtgørelse, traditionsprincippet og sprogbrugsprincippet, skal påtænkte ændringer passere flere instanser i Sprognævnet. Foruden ordbogens redaktion behandles de af Fagrådet for retskrivning og endelig af Sprognævnets repræsentantskab, der bl.a. tager stilling til om en påtænkt ændring har principiel karakter. Ved uenighed i fagrådet inddrages også bestyrelsen, og hvis en ændring er principiel, kræves endvidere godkendelse af kulturministeren under inddragelse af undervisningsministeren for at ændringen kan træde i kraft. Det er altså ikke så ligetil i al ubemærkethed at snige ændringer i retskrivningen ind. Selvom der fra tid til anden fremsættes krav om mere vidtgående ændringer af den danske retskrivning, er der indbygget adskillige forhindringer i den formelle sagsgang som skal overvindes før ændringerne

kan blive til virkelighed. Det betyder at redaktionen har forholdsvis snævre rammer for at normere selvstændigt, men indenfor det manøvrerum den har, er der ingen grund til at tro at den ikke udfører et fornuftigt arbejde.

Af den grund gætter jeg på at kritikken af Retskrivningsordbogen er blevet godt modtaget hos Sprognævnet. Den har nemlig hovedsagelig beskæftiget sig med den ene del af de retskrivningsmæssige forpligtelser. I loven om dansk retskrivning hedder det imidlertid: »Dansk retskrivning fastlægges af Dansk Sprognævn og offentliggøres i Dansk Sprognævns retskrivningsordbog«. Udover at normere den danske retskrivning pålægges Sprognævnet i loven altså også at formidle den i ordbogsform. Denne sidste opgave har der stort set ikke været opmærksomhed om, og det er derfor dér jeg vil tage fat.

Sondringen er ikke trivial. Det er én ting at fastlægge ordenes stavemåde, en helt anden at udgive en ordbog. De to ting er uafhængige af hinanden. Man kan sagtens lave forbilledligt normeringsarbejde og formidle det håbløst, lige så vel som man kan udgive en fremragende ordbog med et indhold der er præget af inkonsistens og forkerte beslutninger. Der er naturligvis grænsetilfælde hvor normering og formidling er mere snævert forbundet, men principielt er det adskilte størrelser. Lad os derfor se på hvilke leksikografiske og formidlingsmæssige ting der er at sige om Retskrivningsordbogen 2012.

Opslagsord

Sprognævnet oplyser at den nye udgave har nogenlunde det samme antal opslagsord som den forrige, ca. 64.000. I sig selv siger det dog ikke meget, for det dækker over et betydeligt antal redaktionelle ændringer: Forældede ord er fjernet, nye ord er kommet til, og principperne for deres ordning er ændret sådan at der nu gives flere sammensætninger som eksempler på orddannelse under usammensatte ord, mens der er færre sammensatte ord på alfabetisk plads. Det samlede antal behandlede ord når dermed op på 74.000 i alt eller ca. 6.000 flere ord end 2001-udgavens. Det er dog stadig skuffende få opslagsord i sammenligning med fx de tilsvarende ordbøger i Sverige, Norge og Tyskland. Den svenske *Svenska Akademiens ordlista* (SAOL) indeholder ca. 125.000, den norske *Tanums Store Rettskrivningsordbok* ca. 300.000, mens den tyske Dudens *Die deutsche Rechtschreibung* har ca. 135.000 – og alle fås i øvrigt i håndterlige papirudgaver. Det ned sætter naturligvis anvendeligheden af den danske retskrivningsordbog tilsvarende fordi brugerne vil opleve at slå forgæves op efter forholdsvis almindelige ord i sproget. Som jeg har forstået det, er det en bevidst redaktionel beslutning at holde ordbestanden på dette omtrentlige niveau. Jeg finder den både uforståelig og forkert. Af ordbogens vejledning fremgår det at man som hovedregel ikke finder »sammensætninger hvis betydning umiddelbart fremgår

af de enkelte leds betydninger«. At betydningen er gennemskuelig, hjælper imidlertid ikke den bruger der har et retskrivningsproblem og er i tvivl om han skal skrive *æg-* eller *ægge-* i almindelige ord som *æg(ge)-blanding*, *æg(ge)masse*, *æg(ge)pakkeri*, *æg(ge)produktion*, *æg(ge)ret*, *æg(ge)-stand*, *æg(ge)ur* og *æg(ge)varmer*. Det hjælper heller ikke at han under *æg* kan se at det kan hedde *æg-* eller *ægge-* i sammensætninger, for det var jo netop den tvivl der fik ham til at slå op. Problemet løses kun ved at tage ordene med i ordbogen.

Beslutningen om at flytte visse sammensætninger fra deres alfabetiske plads til grundordet som eksempel på orddannelse er forståelig nok set fra grundordets side, men det er et tilbageskridt for den bruger der slår et sammensat ord op uden at finde det på alfabetisk plads. Fx finder man nu ikke længere *arbejdstøj*, *gårdskar* og *natlampe* som selvstændige opslagsord i ordbogen. De kan kun ses som eksempler på orddannelse under *arbejde*, *gård* og *nat*. Brugeren skal altså foretage yderligere et opslag for at finde de søgte ord. De undersøgelser jeg kender til, tyder ikke på at det vil ske, og derfor er det så meget mere besynderligt at man end ikke får match på disse ord ved søgning i den elektroniske udgave. Det må opfattes som en fejl, men heldigvis én der nemt kan – og snarest bør – udbedres.

Anbefalinger

Det har gennem længere tid været

diskuteret om Retskrivningsordbogen indeholdt for mange dobbeltformer, og ved lanceringen af den sidste udgave i 2001 var der lagt en del arbejde i at afskaffe et betydeligt antal af dem. Denne bestræbelse er videreført i 2012-udgaven, men modgås af indførelsen af en række nye dobbeltformer, hvoraf nogle hører til de mere iøjnefaldende af slagsen: muligheden for at skrive *gymnase/gymnasium*, *dna/DNA*, *over for/overfor* osv. Jeg skal derfor ikke kunne sige om der samlet er flere eller færre dobbeltformer i denne udgave, men det er for så vidt heller ikke afgørende. Argumentet *for* at have dobbeltformer er demokratisk. Når flere former findes og bruges af gode og sikre sprogbrugere, dvs. er i overensstemmelse med traditions- og sprogbrugsprincippet, bør det også afspejles i retskrivningen. Argumentet *imod* dobbeltformer er pædagogisk. Når folk slår op i ordbogen, bør de få klar besked om hvordan ordet staves, og ikke bebyrdes med selv at skulle vælge mellem flere former. Desuden er det lettere at lære én form fremfor flere. Det har været nævnt som et muligt kompromis mellem de to hensyn at Sprognævnet i en periode burde anbefale den ene form uden at gøre alternativet til fejl. Derved imødekommes det pædagogiske hensyn uden at man med ét gør gode og sikre stavere til dårlige stavere. Sådan praktiseres det i fx svensk retskrivning, tilsyneladende med succes. I den svenske SAOL optræder foruden dobbeltformer adskilt af el. også

opslag af typen *stödja* äv. *stöda* og *kalebass* äv. *kalabass*. Dermed signaleres at *stöda* og *kalabass* anerkendes, men ikke er helt ligestillede med de førstnævnte former, der anbefales. Dansk Sprognævn har indtil videre vægret sig ved at indføre dette princip, som bl.a. har været fremført af medarbejdere ved Center for Leksikografi ved Handelshøjskolen, Aarhus Universitet, under betegnelsen *proskription*. Det er lidt svært at forstå nævnets modstand, ikke mindst i betragtning af at Sprognævnet jo godt vil anbefale når det drejer sig om kommatering (ganske vist med begrænset succes), og desuden anbefaler i en lang række andre tilfælde, bare i den pædagogisk set langt mere tvivlsomme form indirekte anbefaling. Lad os se på et par eksempler.

Rundtomkring i Retskrivningsordbogen er der paragrafhenvisninger fra et opslagsord til retskrivningsreglerne. Det kan være oplysende og nyttigt for den der fx har slået *utrolig* op og dér ser at det i adverbial brug også kan få *-t* efter sig. Her uddyber og forklarer paragraffen i retskrivningsreglerne hvorfor og under hvilke betingelser *-t*'et er valgfrit. Men der er også eksempler hvor valgfriheden alene er beskrevet i reglerne og ikke ved almindeligt opslag i ordbogen. Det gælder de nye regler for bindestreger i gruppesammensætninger, altså det at man nu kan skrive *country-og-western-musik*, *falde-på-halen-komedie* og *først-til-mølle-princip* i tillæg til de tidligere enerådende *country* og *western-musik*, *falde på halen-*

komik og først til mølle-princip. Valgfriheden får man bare ikke besked om når man slår ordene op i ordbogen. I ordbogens alfabetiske del nævnes kun den ene mulighed, nemlig den oprindelige med én bindestreg: *country og western-musik*. Den nye stavemåde må man slutte sig til som en mulighed ved læsning af retskrivningsreglernes § 57.7.a. På tilsvarende vis bruges der alene henvisninger til den relevante paragraf ved sammensætninger med *proprier (jyllandstur/Jyllandstur)*, brug af accenttegn i ord på trykstærkt *-e* eller *-er (café/cafe; manér/maner)* samt ord der kan være både *proprier* og *appellativer (jernalderen/Jernalderen)*.

Det kan kun opfattes på den måde at Sprognævnet anbefaler den stavemåde der er anført i den alfabetiske ordliste, men anerkender den alternative stavning som en mulighed. Det oplyses bare ikke direkte, af grunde som kan være svære at følge. Det rigtige ville selvfølgelig være at oplyse om de tilladte stavemåder dér hvor brugeren slår op, men i øvrigt gerne anbefale én form fremfor en anden. Og på samme måde kunne det gøres systematisk ved en række dobbeltformer, fx anbefale de næsten enerådende former *midterside, transsibirisk, quilte* og *vue* og derved bane vejen for at de i RO 2012 tilladte, men sjældent benyttede former *midt-side, transsibirsk, kvilte* og *vy* udfases.

Digital forrang

En af de helt store nyheder ved Retskrivningsordbogen 2012 er at den

efter al sandsynlighed markerer afslutningen på en æra. Sprognævnets direktør har ved flere lejligheder (bl.a. i det seneste temanummer om RO 2012 af nævnets eget organ *Nyt fra Sprognævnet*) fortalt at ikke-principielle ændringer i retskrivningen fremover vil komme drypvis og blive lanceret online. Det betyder ikke at vi har set den sidste trykte retskrivningsordbog, men den næste kommer – for de punktuelle ændringers vedkommende – til at opsummere en række retskrivningsændringer snare end at introducere dem. Det er ikke nogen uproblematisk, men givetvis en rigtig beslutning sådan som udviklingen er.

Når man overgår til at lade digital publicering være den primære, undrer det at der i den nye udgave er gjort så lidt ud af den digitale version i sammenligning med papirordbogen. I skrivende stund indeholder Sprognævnets egen officielle app stadig 3. udgave af Retskrivningsordbogen fra 2001, mens onlineudgaven ganske vist er den nye, men der er gjort forbavsende lidt ud af at målrette den til mediet. Én god ting er dog at søgning efter en bøjet form bringer brugeren direkte til opslagsordet, for vi ved at mange brugere blot kopierer ord over i søgefeltet i den form de er stødt på det. Til gengæld betyder det at den trykte ordbogs henvisning derved er overflødig. Alligevel er henvisningerne ikke fjernet i den elektroniske version, og man får derfor – unødvendigt – to resultater når man søger på fx *gik*: dels den relevante *gå*, dels den

nu overflødige »gik, præet. af gå«. Ved simple slåfejl og fejlstavninger får man til gengæld for lidt: Søger jeg efter *mørkhæret* eller *clorid*, er der ingen hjælp at hente: »Ingen søgere-sultater«. Med andre ord: Man skal vide hvordan ordet staves, for at kunne slå det op. Det er ikke så smart i en retskrivningsordbog, og man må håbe at det snart bliver forbedret.

Indirekte normering

Som nævnt gælder Sprognævnets bemyndigelse alene retskrivningen, dvs. ordenes stavning og reglerne for tegnsætning. Efter min mening er det fornuftigt. Skriftsproget er tillært, og derfor giver det mening at en central instans har myndighed til at fastsætte den rette norm. Derimod giver det ikke mening at lovgive om det talte sprog: Talesproget er en biologisk evne hos mennesket, og det mirakel som sproget er, består i at alle småbørn, forudsat at de modtager sproglige stimuli fra omgivelserne, helt af sig selv udvikler et sprog, på samme måde som de automatisk lærer at gå. Lige så lidt som nogen skal blande sig i om vi går rigtigt, lige så lidt giver det mening at gribe ind i om vores sprog er rigtigt eller forkert. Det er derfor sprogfolk insisterer på at beskrive sprogbrugen fremfor at foreskrive den. Sproget har eksisteret og udviklet sig på denne måde i årtusinder uden indgriben udefra, og sådan fungerer det bedst. Det er baggrunden for at sige at talesproget er

primært, mens skriftsproget er afledt.

Retskrivningsordbogen indeholder andre oplysninger end dem der vedrører retskrivningsforhold: Den oplyser fx om særlige karakteristika ved sprogbrugen når *ihvorvel* og *herefterdags* forsynes med oplysningen »ældre«, eller når *snekke* kaldes »historisk, poetisk« og *beverding* »spøgende«. Men med ovenstående in mente ligger også oplysninger om bøjningsformer udenfor Sprognævnets mandat, eller rettere: Sprognævnet kan bestemme stavingen af bøjningsformerne, mens bøjningsformerne selv fastlægges i det primære, talte sprog. Det er altså et normeringsspørgsmål om bestemt form ental af *album* skal være *albumet* eller *albummet*, men ikke om flertal af *job* skal være *job* eller *jobs* – det sidste er nemlig først og fremmest et spørgsmål om et valg mellem to hørbart forskellige former og hører dermed talesproget til. Fastholder man denne skelnen, betyder det at også spørgsmålet om fugeelementer ligger udenfor retskrivningen og dermed Sprognævnets bemyndigelse. Hvis *fodboldskamp* er den naturlige form for nogle mennesker, er den omstændighed at kun *fodboldkamp* er optaget i ordbogen, ikke i sig selv et argument mod at bruge ordet.

I praksis er det til gengæld tvivlsomt om brugerne opfatter det på samme måde. Tværtimod vil de fleste nok opfatte alle ordbogens oplysninger som autoritative, og mon ikke fx de fleste lærere sætter en rød streg

under former som *fodboldskamp* og *jobs* (indtil 2012)? Man kan kalde disse oplysninger for indirekte normering.

Med RO 2012 er der kommet mange flere indirekte normeringer med: Ved 38 % af ordene er der nemlig nu kommet »ordidentificerende betydningsoplysninger« (Nyt fra Sprognævnet 2013/1, s. 6). Det sker for at oplyse brugeren om hvad det er for et ord der er slået op på. Det er især oplysende ved homografer (ensstavede ord som *brand* 'ild' og *brand* 'varemærke'), og mange af disse havde da også en forklaring i den tidligere udgave. Men nu gives oplysningen desuden i mange tilfælde hvor ordene »skønnes at kunne give anledning til tvivl hos især de yngste af ordbogens brugere« (RO 2012 i Vejledning i ordbogens brug, s. 13). Det er unægtelig noget elastisk hvor mange ord det omfatter.

Selvom det er gjort i den bedste mening, er jeg noget skeptisk overfor denne praksis. Redaktionen er sig givetvis bevidst at oplysningerne ikke må opfattes som officielle betydningsangivelser, og at Retskrivningsordbogen ikke er på vej til at blive en betydningsordbog, men ikke desto mindre vil det af offentligheden formentlig blive opfattet på linje med oplysninger om bøjning og fugeelement. Hertil kommer praktiske problemer med ord der har flere betydninger: Hvilke(n) angivelse(r) skal man vælge som ordforklaring (se fx opslagsordet *base*)? Der er desuden en indbygget risiko for leksikografisk

langspyt som kan tage opmærksomheden fra det egentlige: oplysning om retskrivningen (se fx opslagene *vindrose*, *sklerose*, *interessentskab*).

base sb., -n, -r, -rne (en kemisk forbindelse; militærbase; database; sted som danner udgangspunkt for noget) (jf. basis)

sklerose sb., -n, -r, -rne (sygelig for-tætning af organvæv), i sms. sklerose-, fx sklerosepatient, skleroseramt

vindrose sb., -n, -r, -rne (grafisk fremstilling af vindforholdene på et sted; en vindmølle)

interessentskab sb., -et, -er, -erne (virksomhed hvis ejere hæfter personligt og solidarisk for virksomhedens gæld) (fork.: I/S el. i/s)

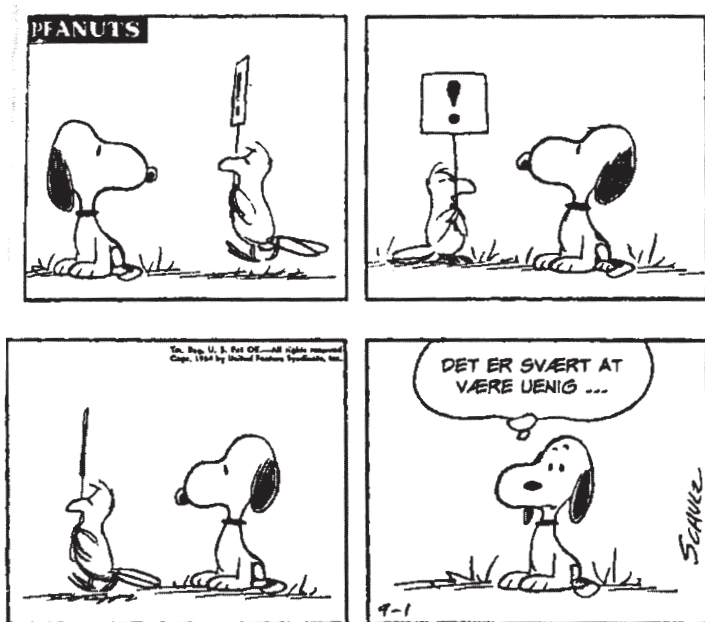
Med den bemærkning er vi næsten tilbage ved udgangspunktet og med en lidt paradoksal konklusion. Det ser ud som om Sprognævnets lovbestemte pligt til at foretage sproglig normering ikke harmonerer videre godt med den anden lovbestemte pligt, den om at offentliggøre normeringen i ordbogsform. Forsøg på at gøre ordbogen bedre resulterer i uheldig indirekte normering og fører redaktionen væk fra dens egentlige opgave og i retning af de almene betydningsordbøger. I en tid med ekstrem resurseknaphed på området kan man stille sig det spørgsmål om det er en hensigtsmæssig brug af skatteydernes penge: Først skal Sprognævnet udarbejde en retskrivningsordbog, og derefter skal alle andre ordbøger indarbejdes alt hvad der er ændret, tilføjet

og fjernet. Det er egentlig et unød-
vendigt dobbeltarbejde der ret enkelt
kunne effektiviseres hvis Sprognæv-
nets opgave udelukkende var norme-
rende og kunne koncentrere kræfter-
ne om at lave et grundigt norme-
ringsarbejde. Dette skulle naturligvis
følges op af forpligtende aftaler med
en eller flere ordbøger om at videre-
formidle normen. Denne model svarer
til praksis i de fleste andre lande
der har en centralt fastsat norm –
Danmark er mig bekendt det eneste
land der lovmæssigt forpligter en

institution til at udgive en ordbog.
Den foreslåede model synes at være
den mest fornuftige, men den inde-
bærer en ændring af den gældende
lovgivning.

Den næstbedste løsning er efter
min opfattelse at Sprognævnet holder
sig så snævert som muligt til det
som er dets vigtigste opgave: listen
over officielt normerede ord og deres
stavemåder.

Lars Trap-Jensen
ledende redaktør ved Det Danske
Sprog- og Litteraturselskab

Tegnsætning med mening

Af Carsten Elbro og Ken Farø

Nej? er et spørgsmål. *Nej!* er et svar eller tegn på overraskelse, *nøj!* »*Nej*« er noget, andre siger, og *nej* ;-) er sagt med et glimt i øjet, det er ikke nogen afvisning, måske slet ikke noget nej.

Spørgsmålstegn, udråbstegn, punktum osv. er tegn, som kan hjælpe læseren med at forstå den skrevne tekst. Tegnene er en støtte, fordi skrevet sprog ikke har de samme udtryksmuligheder som talt sprog. Det talte sprog har pauser, intonation, styrke og ofte også ledsagende mimik og gestik. Det skrevne sprog kan ikke slå ud med armene; det kan ikke smile eller se medlidende på lytteren.

Det er påfaldende, at interessen for tegnsætning i Danmark især har fokuseret på kommaet. Både debatten og forskningen har været meget optaget af, hvor kommaet skal sættes, og om det overhovedet skal stå der. Udtryksmulighederne i de andre tegn har ikke været genstand for samme interesse. De er ellers mange, som det vil fremgå.

Skilletegn og mådetegn

Man kan grundlæggende skelne mellem to slags tegn, eller rettere mellem to generelle funktioner af tegn. Den ene tegnfunktion er at *adskille* dele af teksten fra hinanden. Den er

dominerende i brugen af tankestreg, semikolon, komma og punktum. Det er tegnsætningens adskillende funktion, der er i fokus i Retskrivningsordbogens (2012) oversigt i paragraf 5 og frem. Den funktion svarer til dels til pauser i talt sprog. Et punktum markerer en adskillelse af meninger, delvis svarende til en (kort) pause i talt sprog. Skriftens skilletegn kan sættes med bagklogskabens overblik; mens pauser i talen følger en noget anderledes, hovedkulds sprogproduktion. Derfor passer skilletegn og pauser langt fra sammen.

Den anden tegnfunktion er at *angive*, på *hvilken måde* den tilhørende tekst skal forstås. Er den fx en konstatering, et udbrud eller et spørgsmål?

Du spiser brød til stegen.
Du spiser brød til stegen!
Du spiser brød til stegen?

Man skal ikke lade sig narre af, at nogle mådetegn kun står efter den mening, de modererer. De samme tegn står både foran (på hovedet) og bagefter meningen på fx spansk. *¿Du spiser brød til stegen?* Det er ikke så fjollet, som det ser ud. Det gør det lettere at læse og at læse op, når man på forhånd ved, at den følgende sætning skal læses som et spørgs-

mål. Man kan sammenligne det med højtlesning, hvor man har givet forskellige figurer faste stemmer (fx narrens stemme nasaleret, kongens dyb, troldens hæ, heksens skinger etc.). Hvis ikke man på forhånd kender replikkens ophav, går hele oplæsningsystemet i stykker.

Andre mådetegn står både før og efter den tilhørende tekst – også på dansk. Det gælder fx citationstegn og gåseøjne. Det er i begge tilfælde tegn på, at skriveren fralægger sig udsagnet. Her er det jo vigtigt nøjagtigt at kunne se, hvad der er forfattertekst, og hvad der fx er citat. Det gælder også parenteser og andre tegn på nedjustering af tekstens betydningsvægt.

Mådetegnene er naturligvis ikke den eneste mulighed for at udtrykke, hvordan den tilhørende tekst skal forstås. I skuespiltekster og librettoer er de suppleret med regibemærkninger. »Med lav stemme« eller *sottovoce* svarer til »i parentes bemærket«. Fodnotetegn og »det med småt« er et andet mådetegn med tilsvarende funktion i andre genrer.

Mådetegnene svarer i enkelte tilfælde til en særlig form (modus) af verbet. *Brudeparret længe leve! Gud bevare Danmark! Eddermame!* (dvs. *edder mane mig!*) Her svarer ønskeformen (optativ eller konjunktiv) af

verbet til udråbstegnet, og udråbstegnet er sådan set bare redundans, dvs. dobbeltkonfekt. Tilsvarende med bydemåde, *spis nu op! Sæt tomme flasker her!* På andre sprog kan man finde spørgeform og andre særlige former af verberne. Her er et eksempel fra crow, som er et sioux-sprog (lånt fra Randolph Graczyk: *A Grammar of Crow*, University of Nebraska Press 2007, s. 391-392):

(1)	<i>Johnnysh</i>	<i>búupcheesh</i>	<i>kuleé-k.</i>
	Johnny	bolden	hold-FREMSÆTTENDE
	'Johnny holder bolden'.		
(2)	<i>Johnnysh</i>	<i>búupcheesh</i>	<i>kuleé-?.</i>
	Johnny	bolden	hold-SPØRGENDE
	'Holder Johnny bolden?'		
(3)	<i>Johnnysh</i>	<i>búupcheesh</i>	<i>kulaá-h.</i>
	Johnny	bolden	hold-BYDEFORM
	'Johnny, hold bolden!'		

På sprog som crow er spørgsmålstegnet ikke så vigtigt, fordi det spørgende både høres og ses af verbets form. Andre sprog kan således have muligheder, som vi på dansk må ud i ordstillinger, intonation og tegnsætning for at markere. Der findes fx også sprog med grammatisk markering af citat, dvs. med markering af, at det ikke er den talende, der er ansvarlig for indholdet, det gælder fx vestgrønlandsk og kannada. Ja, faktisk skal vi ikke længere væk end til tysk, hvor indirekte referat ofte gives i konjunktiv.

De fleste mådetegn fungerer også

som skilletegn. Spørgsmålstegn og udråbstegn adskiller ofte også meninger – svarende til punktum; og i så fald skal der stort begyndelsesbogstav i den næste mening. Og omvendt er der skilletegn, som også har mådetegnsfunktioner. Den meget langvarige diskussion om kommaet kan ses som en diskussion af, om kommaet skal være et mådetegn eller bare et skilletegn. Som nævnt er det bedst at tale om to forskellige funktioner af tegn – at adskille over for at angive måde – snarere end at tale om to slags tegn.

Her er det tegnenes mådeangivelse.

¿ Spørgsmålstegn?

Spørgsmålstegnet har først og fremmest som funktion at markere spørgsmål. Den er normalt markeret af spørgende ordstilling og i tale af en spørgende intonation. Men man kan godt udtrykke spørgsmål med en almindelig, fremsættende ordstilling (se også *Mål og Mæle* 18. årgang nr. 2).

Spørgsmålstegnet kan forstærkes ved gentagelse.

»Hvor er cyklen?«

»Hvor er cyklen??«

Det første er et almindeligt spørgsmål om, hvor cyklen er. Det andet spørgsmål er forstærket. Det forstærkede spørgsmål kunne fx komme af, at cyklen ikke er, hvor man forventede at finde den. Måske har den adspurgte bare taget den? Det forstærkede spørgsmål er så svarkræv-

vende, at det nærmer sig en anklage. Spørgsmålstegnet er dermed et eksempel på *ikonicitet*, dvs. at tegnets udtryksside får direkte forbindelse med en indholdsmæssig dimension. Her er der sammenhæng mellem udtryksmæssig kvantitet og indholdsmæssig intensitet; flere spørgsmålstegn betyder et stærkere spørgsmål.

Spørgsmålstegnet og nogle få andre mådetegn kan bruges selvstændigt, som en *logograf*, ligesom §, 7, +, %, £, & osv. Det findes fx som ikon i mange computerprogrammer: Tryk på spørgsmålstegnet, hvis du er i tvivl. Hvis man venter på sin ægtefælle, som har lovet at komme på et bestemt tidspunkt, og dette tidspunkt for længst er passeret, kan en sms indeholdende et »?« være rigeligt. I så fald er spørgsmålstegnet en selvstændig ytring, noget som ikke alle logografer kan være. Svaret kan fx være »Jeg kommer om 10 min.« Her betyder spørgsmålstegnet bare 'spørgsmål'; og situationen specificerer så spørgsmålets indhold, »hvornår kommer du?«

Brugen af spørgsmålstegn er blevet vanskeligere for mange i det seneste tiår. Det kommer af, at flere ledsætninger har fået samme ordstilling som i helsætninger. Tidligere hed det

Vi skal se på, hvor skabet skal stå.
De var uenige om, hvad der nu skulle ske.

I talt sprog hedder det nu også

Vi skal se på, hvor skal skabet stå.

De var uenige om, hvad skulle der nu ske.

Ændringen rammer ledsætninger med indledende *om* eller spørgeord og gør formelt ledsætningen mere spørgende og tiltrækker derfor spørgsmålstegn. »Vi skal se på, hvor skal skabet stå?« Det giver usikkerhed. Og usikkerheden vender også den anden vej, sådan at almindelige, fremsættende ledsætninger kan få spørgsmålstegn, fx:

»Mens operationerne altså virker, ved forskerne ikke ret meget om, hvorfor det virker? Derfor tager Karen Østergaard inden længe plads i DNC-huset, hvor husets kommende MEG-scanner skal bruges til at undersøge, hvorfor Deep Brain Stimulation virker?«

En meget ældre usikkerhed kommer af, at nogle spørgsmål er lige så meget udråb som spørgsmål: »Hvad fanden har du gang i, Corydon!« »Hvad bilder du dig dog ind, din lømmel!« Det er såkaldte udråbsspørgsmål, som man kan sætte både spørgsmålstegn og udråbstegn efter, som man behager.

i Udråbstegn!

Udråbstegn påkalder læserens opmærksomhed. Udråbstegnet markerer en kommando eller et andet påbud, det kan være en advarsel, eller det kan markere stærke følelser hos afsenderen, ønsker, eder og forbandelser. Her!

Udråbstegnet kan også gentages med forstærkende effekt – ligesom

spørgsmålstegnet. I den almindelige kamp om kunders, kollegers og kæresters opmærksomhed betyder det, at udråbstegnene bliver alt for mange. De bliver hurtigt attributter for markedsskrigeri – eller tegneseriestil. Det fremmer således ikke troværdigheden hos ejendomsmæglerstanden, når *Lokalbolig* i Valby i sine annoncer regelmæssigt benytter sig af tre udråbstegn i rap:

»Nyere badeværelse!!! SKAL OPLEVES!!!«

Virkemidlerne står i kø med to gange tre udråbstegn og versaler i én linje. Det fremkalder sproglig opmærksomhedsforstoppelse hos læseren, navnlig når anledningen trods alt ikke er så oplagt: Et *nyere badeværelse* er næppe noget sensationelt; selv et nyt badeværelse burde være en tvivlsom anledning til at fyre en tredobbelt udråbstegnskanonade af.

Udråbstegnet er også en logograf (ligesom spørgsmålstegnet): 'vær opmærksom', 'pas på', 'obs.'

Udråbstegnet er væsentlig lettere at sætte end spørgsmålstegnet, fordi det ikke er så afhængigt af sætningsformen. Problemet er overforbruget af udråbstegn.

Som det vistnok eneste interpunktionstegn har udråbstegnet en konventionel funktion blandt færdselstavlerne. Det gør opmærksom på en fare, der typisk specificeres nedenunder det trekantede skilt.

»Anførselstegn« og "gåseøjne"

Anførselstegn og gåseøjne markerer, at afsenderen ikke er ansvarlig for ordlyden. Det kan være, fordi det er noget, en anden har udtalt. Så kan det være et citat, som er markeret med anførselstegn. Det kan også være, fordi ordet eller udtrykket ikke skal forstås konventionelt, så kan man bruge gåseøjne.

Snavs og gulvtæpper skal være i "harmoni".

Det er ikke en sædvanlig musikalsk eller emotionel harmoni, men en mere usædvanlig overensstemmelse her. Meningen er, at gulvtæpper skal kunne tåle den slags snavs, de bliver udsat for.

Det er helt almindeligt at sætte "normal" i gåseøjne, såkaldt "normal", når det drejer sig om mennesker. De færreste har lyst til åbent at definere, hvad der er normalt, og dermed sætte rammer for andre. Og det er åbenbart heller ikke så let at komme på bedre ord i en fart, selv om de findes og er helt normale, fx *upåfaldende*, *sædvanlig* eller *ikke-opmærksomhedskrævende*.

Retskrivningen har ingen snævre rammer for (eller klar støtte til) brugen af anførselstegn og gåseøjne. De kan være enkelte eller dobbelte, sidde for oven eller forneden og vende den ene eller den anden vej. *Politiken* anvender fx i to forskellige artikeloverskrifter om det samme tema på samme side henholdsvis 'Kasi'-Jesper og Jesper "Kasi" Nielsen.

Ortografien er vel heller ikke rigtig til at misforstå her. Gåseøjne kan også sættes i talt sprog ved at markere to anførselstegn i luften med fingrene. Både i skrevet og talt sprog er det anvendelsen af gåseøjne, ikke formen på dem, der giver udfordringer.

Ord og 'betydning'

Gåseøjne bruges i praksis til en forfærdelig masse. Ud over at angive citat og betydningsdistance bruges gåseøjne også ofte til omtale af ord, fx det engelske ord *grape* betyder 'drue'. Det er nok et levn fra håndskriftens og skrivemaskinernes dage, at det samme tegn skal kunne så meget forskelligt. Ordbøgerne bruger nu som standard at henvise til ord i sig selv med kursiv, ordet *grape*, og betydningsangivelser med enkelte citationstegn betyder 'drue'.

☺ *Smiley* ☺

Da jeg så, at du havde lånt cyklen, blev jeg rigtig »vred«.

Det er netop her, hvor ordene ikke altid vil gå lige i den retning, man gerne ville udtrykke sig, at smileyer kan være en nem løsning. Man kan nemlig skrive ordet eller udsagnet med den forkerte værdiladning, og så justere med en smiley bagefter. Rigtig »vred« ;). Det er sproglig amatørisme; men hvor der er en sproglig vilje, findes der nok en smiley.

Smileyer hører ikke med til den officielle ortografi, og de er ikke almindelige blandt midaldrende og ældre sprogbrugere; men de er med

her i artiklen, fordi de er oplagte mådetegn, og fordi de faktisk er overordentlig udbredte i forholdsvis uformelle sammenhænge. I grundformen ☺ eller :) er en smiley bare et smilende ansigt. Tegnet betyder ganske enkelt, at det skrevne er sendt med et smil. Smilet kan modificere det skrevne, sådan at modtageren ikke skal tage alt for tungt på noget, der fx kunne lyde anklagende. Smilet kan således signalere ironi, dvs. at det skrevne har en anden værdiladning end det udtrykte. Et mere specifikt tegn for ironi eller anden distance er ;-). Så er det foregående skrevet med et blink med det ene øje, et glimt i øjet.

Der findes et hav af andre smiley-varianter. Nogle af de almindelige er tegn for overraskelse, beklagelse, og vrede. De kan være praktiske, hvis meddelelsen er kort, og hvis den skrivende og/eller den læsende ikke er så øvede sprogbrugere.

(Parentes) – tankestreg – fodnote
Parenteser og tankestreger markerer indskud. Indholdet i parenteser kan være nok så vigtigt. Men det kan tages ud af fremstillingen, uden at den bliver ugrammatisk. Så parenteser og tankestregerne er en læseservice, der hjælper med at skabe sprogligt overblik. Visse rigtig dygtige prosaister bruger nødtigt parenteser. De har afklaret, hvad der hører til teksten, og hvad der ikke gør. Og så kan de formulere det hele i klare og velformede sætninger.

Når parentesindholdet er omfat-

tende og mindre væsentligt, kan det sættes i en fodnote. Fodnote er således også en form for mådetegn. Den fortæller læseren, at her er der stof, som er mindre væsentligt, men som fx kan være nyttig dokumentation. »Det med småt« hedder det også. Her misbruger nogle firmaer oplagt læsernes tillid til, at fodnoterne er mindre væsentlige – ved fx at placere den sammenlignelige pris eller afgørende betingelser i fodnoten. I mundtlige annoncer kan man høre den lovpligtige fodnotetekst udtalt som en form for indskud, med meget hurtig, lav, monoton stemme. Her er en mundtlig udtryksmåde, som er afledt af en skriftmåde. Det er ikke almindeligt.

Udeladelsesprikker ...

Resten er tavshed. Eller er resten ... tavshed? Udeladelsesprikkerne markerer, at noget er udeladt. Det er ikke i sig selv et mådetegn. Men det kan blive det, hvis udeladelsesprikkerne markerer, at tavsheden bør være talende – i læserens hoved. Så bliver udeladelsesprikkerne en direkte opfordring til, at læseren kommer frem til et uudsagt budskab ved hjælp af videre ræsonnement. I så fald skal læseren lige tænke en ekstra gang over den relevante del af teksten: her står der faktisk mere, end hvad der er direkte formuleret. Hvad er resten, hvis ikke tavshed?

Udeladelsesprikkerne fungerer også mundtligt, hvad der ikke er så almindeligt for interpunktion. Man kan sige »prik, prik, prik« og dermed

antype, at der er noget vigtigt udeladt.

Faren er naturligvis, at det ikke lykkes læseren eller lytteren at regne det uudsagte ud. Og faren er, at signalet om den dybere tanke bliver sendt, hvor der ikke er noget at regne ud. På den måde kan udeladelsesprikker være for sprogbrugen, hvad fartstriber er for biler. Påpasselige stilister undgår da også helst udeladelsesprikker efter en sætning; deres tekst skulle nødtigt blive opfattet som petitjournalistik.

[udtale] #morfemer#

Selv om denne oversigt over mådetegn ikke gør krav på at være komplet, så er det umuligt for sprogfolk at skive om dem uden lige at nævne et par fra deres egen verden:

[*'uðtrögð*], fonetiske udtaleangivelser står mellem kantede parenteser,

#ud#trykk#et#, betydningsenheder (morfemer) står mellem nummer-tegn.

Eksemplerne her skal bare markere, at der er masser af mådetegn i forskellige fag, dvs. tegn som markerer, at den relevante tekst skal forstås på en særlig måde.

I det hele taget er der givetvis mange mådetegn i brug, som ikke er omtalt her. Det er en oplagt mulighed at gå på jagt efter flere.

Mådetegn og skriftbrugere

Tegnsætning er et senere fænomen

end skriften. De første interpunktionstegn dukkede op for ca. 2000 år siden i den såkaldte Mescha-stele, der indeholder prikker mellem ord og vandrette streger mellem større meningsbærende enheder. De første skriftlige vidnesbyrd er væsentligt ældre. Tilsvarende er der prikker mellem ordene på nogle runeindskrifter, men slet ikke på dem alle. Andre har nemlig hverken tegn eller mellemrum. Mådetegnene er endnu nyere end mellemrummene og de andre skilletegn.

Mådetegnene var slet ikke nødvendige, da kun en meget lille skriftelite kunne skrive og læse. Men efterhånden som læse- og skrivefærdigheder blev mere udbredte – og læsning overvejende mundtlig – blev der mere brug for hjælp til at læse tekster op og forstå dem. Derfor blev mådetegnene almindeligt udbredt efter middelalderen.

I disse år, hvor elektroniske skriftmedier for alvor gør alle til afsendere af skriftlige meddelelser, er behovet for hjælp til fortolkningen øget tilsvarende dramatisk. Derfor dukker der smileys op, og derfor bliver der et voksende behov for hjælp til at bruge disse og andre mådetegn med fornuft og indlevelse.

Carsten Elbro
professor i anvendt sprogvidenskab
Københavns Universitet

Ken Farø
lektor i tysk sprog, ph.d.
Københavns Universitet

Nyere danske lydlove

■ Udtaleændringer siden 1955-generationen

Af Lars Brink

Redaktionen har bedt mig om en udtale-oversigt. Baggrunden er vel, at dansk udtale udvikler sig med stormskridt. Både ældre mennesker og vore nordiske frænder er forundrede og forurologede. Hvad skal det ende med?

Men der kan ikke blive plads til det hele: enkeltord, fremmedord, sociolekter, regionalsprog, rigsmål, skriftindflydelse, sjuksk, kønsforskel, indvandrersprog. Jeg har valgt at fokusere på lydlovene. De er de mest dominerende i udviklingen – og de mindst påagtede blandt lægfolk. I "folkelingvistikken" finder man fx "datid", "bisætning", "kryds-og-bolle", "gradbøjning", men lydlove tales der aldrig om blandt lægfolk. Blandt lingvister er lydlove derimod et hedt emne. Da Jørn Lund og jeg gik i gang med undersøgelserne til *Dansk Rigsmål* 1975, var et hovedmotiv at studere lydlove på lydlike kilder. Det havde kun én gjort, svejtseren Gauchat i 1905, men han spændte, uden teknik, kun over 3 generationer. Vores ældste meddeler var født i 1816, den yngste i 1957, i alt 6 ½ generation a 25 år.

I dette og det følgende nummer af *Mål og Mæle* rides samtlige lydlove op, der ikke var helt eller næsten afsluttet i 1955-generationen. Vi har fulgt udtaleudviklingen, bl.a. i *Den Store Danske Udtaleordbog* 1990, og, sidst, med en større gymnasie-undersøgelse i

2007-2008 til brug for en kommende sproghistorie. Lydlovene 1-10 (denne artikels emne) er beskrevet i *Dansk Rigsmål*, men altså langt fra som fuldbyrdede. Nr. 11-23 er uomtalte dér og altså af yngre dato. De følger i næste nummer. Forhåbentlig kan der så i et endnu senere nummer blive lejlighed til at give et overblik over lydloves natur. Fokus er i det følgende på københavnsk, men alle lydlovene har forceret Valby Bakke, enkelte vestfra. Sprogligt har København været toneangivende siden 1400-tallet, først mht. ortografien, siden 1600-tallet mht. udtalen.

Ordet *lydlov* er vildledende. Det er naturligvis ikke nogen juridisk lov a la færdselsloven, endsige en naturlov. Metaforen bag det er misvisende, fordi en lydlov ikke er en *tilstand*, men en *ændring* af udtalen – til bestemt tid og sted. Klarere er derfor termen *lydlovs-ændring*. Mange er vant til *generel lyd-ændring*, men dét siger for meget, eftersom mange lydændringer kan siges at være generelle uden at være lydlove.

I det flg. beskrives hver lydlov først som en ren formel med lydskrift (der forklares i boksen). Dernæst mere almenforståeligt. Det gør jeg, fordi en lydlov *er* en ren formel, der hos de sprogbrugere, der foretager den (småbørn) må foreligge som formel i de små hoveder. Småbarnet hører en bestemt lyd, men ud af munden på det kommer

a som i Ghita Nørbys udtale af *Hansen*

α som i *havn*

à som i Leif Sylvesters udtale af *Hansen*

ǒ »blødt d« som i *kid*

ə som i *katte*

q som i ældre jydere udtale af *sagn*, spansk *agua*

ŋ som i *bang!*

ɔ som i Ghita Nørbys udtale af *top*

ɹ som i *ur*

å som i *suk*

å som i *vor* pron.

ˌ den pågældende lyd danner stavelse fx [*hadn*] *hatten*

ˑ stød som i *Møller*.

· »længdeprik« = længde på den påg. lyd

ˈ hovedtryk på flg. stavelse som i *'kæmpe 'høj*

ˌ bitryk på flg. stavelse som i *'kæmpe,høj* subst.

˘ den pågældende lyd danner ikke stavelse

høj-sprog = sprogvarianter med et minimum af lavsocialt forbundne træk

lav-sprog = sprogvarianter med et minimum af højsocialt forbundne træk

sonoritet = relativ lydstyrke ved givet udåndingstryk

der en anden. Når man almenforståeligt beskriver en lydlov, må man nødvendigvis tage udgangspunkt i nogle konkrete ord, læseren kender. Men lydloven er uafhængig af konkrete ord. Barnet foretager lydombrytningen i alle de ord, det har hørt, og alle de ord, det i den kommende tid får at høre, ligesom

alle selvopfundne ord vil følge lydlovens formel. Der foreligger ingen bevidsthed om en bestemt ordgruppe.

1. Dræbt er drabt

[*rɑɑ* > *rɑ*] foran tungespids- og læbekonsonant. – Forbindelsen r + kort æ-lyd i ord som *græsk*, *ret*, havde

oprindelig en ren æ-lyd, dvs. samme æ-lyd som i *mæt*. Men tidligt blev vokalen åbnet og endte med – lige før nærværende lydlov – at være en kortvarig glider, der gled fra en α -position (α = tandlægens *aarrhh* i kort udgave) til en mere fremskudt a-kvalitet som i *mand*. Det nye er da, at den lyse kvalitet droppes. Hvorved vi får sammenfald i stor stil: *ret* og *rat*, *træf* og *traf*, *kræft* og *kraft*, *skræmmer* og *skrammer* falder sammen. Sådanne sammenfald er sproget i forvejen fuld af – pga. ældre tiders lydlovsændringer: *hinde* og *hende*, *tygge* og *tykke*, *tolv* og *told*, *feste* og *fæste*. Ja, i sprog som fransk og kinesisk er det ligefrem normalt, at en udtale dækker over flere vidt forskellige ord, der er faldet sammen.

Udtaleændringen finder ikke sted foran bagtunge-konsonant, dvs. i ord som *trække*, *dreng*, der jo ikke hedder »trække, drang« osv. Grunden er utvivlsomt, at det ville indebære for stor en lydlig ændring. Når tungen skal gå fra *rα* via *q* til en tungespids- eller læbekonsonant (i fx *ret*) udgør omvejen via *q* kun en lille artikulatorisk-akustisk omvej, men skal den hen til en bagtunge-konsonant, bliver omvejen større og mere iørefaldende. Ved så stor en omvej, ville børnene blive berøvet illusionen af at sige det samme som deres forældre.

Udviklingen var oprindelig socialt forskudt: *rα* var fuldbyrdet i lav-københavnsk allerede i generationen født 1900, men var kun trængt ind hos 1/3 af vore høj-københavnsktalende 1950'er-meddelere. Herefter går det hurtigt. I vort 1990-materiale har alle *rα*.

2. *Sprogbroen*

[*ru*(·) > *ro*(·)]. – Kort og langt *u* sænkes efter *r* til *o* i ord som *skrue*, *brug*, *russer* til "skroe", "bro", "rosser". Af vore 15 høj-københavnsktalende 1950'er-meddelere havde de 13 eksempler på *ro*(·), men dog kun gennemført hos én. Hos 3-11-årige børn optegnet i 1968 fandt vi mange eksempler på fuldbyrdet overgang. Det var derfor overraskende, at lydloven viste sig ikke at være gennemført i 1990-generationen. Der var nok flertal for *ro*-udtaler, men de var kun obligatoriske hos få, ligesom en del slet ikke var berørt af dem. Det kan kun betyde, at nogle af de ovennævnte børn har aflagt sig udtalen efterhånden, som de blev ældre. (Hvad der, som vi senere skal se, er paralleller til). Lydloven hører dermed til de ret »træge« med dertilhørende ret klar glose-udspaltning hos de vaklende, dvs. *ru*· i visse ord, *ro*· i andre, vaklen i resten.

Engang da Jørn Lund i sin undervisning af ret store børn brugte ordet *protokol* med *ə* i 2. stavelse, opstod der spredt munterhed.

3. *En hæsliq jager*

[*æ*(·)· > *ä*(·)·]. – Kort og lang æ-lyd i fx *sær*, *fair*, *lære* sænkes til lys a-lyd foran det såkaldt vokaliske *r* og vokalerne α og ɔ , der artikuleres næsten på samme måde. (Der er vokaliske *r* i *ur*, men ikke i *ru*). Oprindelig havde de pågældende ord lang vokal, men da lydlovsændringen satte ind, var vokalforkortelsen nævnt i 6. i fuld gang. I udlyd (*sær*, *svært*), hvor vokalen nu er obligatorisk kort hos de unge, er sænkningen prak-

tisk talt fuldbyrdet. Den lange vokal (*lære, hæren*) har derimod været sendrægtig: Ny form fandtes hos halvdelen i 1950'erne, de fleste vaklende. Også dengang fandt vi adskillige børn med obligatorisk sænkning. I 1990-materialet forekommer a-former (lange) hos alle, men ca. halvdelen har også gammel form.

Lydloven fører sammen med nr. 7 til drastiske sammenfald som: *jæger* = *jager* (hvis *g* har været stumt i generationer), *kæres* = *kærres* = *kagers* = *kaos*!

4. Rådgråd

[*rööð* > *råd*, *ryð* > *rud*]. – Denne lidt obskure lydlov, der rammer ret få ord, udvikler *grød* til "gråd", *Trørød* til "Tråråd", *forbryder* til "forbrudder" osv. I vort lav-københavnske materiale med 1940-1955-generationerne havde en hel del de nye former eller mellemform. I høj-københavnsk sprog var præget beskedent. I 1990-generationen er der ny ustabil form (el. mellemform) hos godt halvdelen. Endnu en langsom lydlov.

5. Ko'on

ə-assimilation. – Lydloven består i, at den svage vokal *ə* bliver optaget i (assimileret med) den mest sonore nabolyd, men stadig danner stavelse. Fx [*ko'ən* > *ko'on*, *'sænə dən* > *'sænŋ dŋ*, *fylə* > *fyll*, *'hadənå'l* > *'hadŋ,å'l*], dvs. *koen* > "ko'on", *sende den* > "senn dn", *fylde* > "fyll", *hattenål* > "hadnål" (= *have den, Åhl*). Er der kun ustemt nabolyd, tabes *ə*: [*karu'sdegdŋ*] *Kan du stikke den?* I mindre distinkt tale redu-

ceres assimilations-resultatet yderligere. I *fuglesang* er der altså stadig 3 stavelser: [*'fu:l,sæŋ*] "fuhllsang" modsat *Fuglsang* med 2, men i hurtig tale kan det første let reduceres til det sidste. – Vor ældste meddeler f. 1816 havde ingen nye former, og de næstældste, f. 1840, var kun svagt prægede af dem. Men siden har *ə*-assimilerede udtaler langsomt og sikkert vundet frem og er blevet obligatoriske i flere typer. Jo mere sonor nabolyd, jo stærkere tendens, men talrige andre lydforhold spiller ind (*Dansk Rigsmål* § 32). Særlig vigtigt er det, om *ə* i det pågældende ord kan stå foran pause. Ingen har i dag *ə* i typer som *marked*, *fakkel*, *koen*, *spanden*, hvor der ingen pausemulighed er efter *ə*. I 1955-generationen havde også *ə* efter *i*, *y*, *u*: *pige*, *syge*, *stue* osv. fået obligatorisk *ə*-assimilation i spontan tale. (Men *ə* kommer frem i råben og sang!). Siden da har de unge – helt overvejende – fået obligatorisk *ə*-assimilation i *ð/j/w* + *ə* + pause: *gade* "gadd", *feje* "fejff", *Norge* "norww" osv.

Ved alle lydlove er der en vakletilstand – hos nogle eller alle – hvor gammel og ny form veksler; altid på den måde, at den gamle form fremmes af distinkthed og fokus på det pågældende ord, mens den nye fremmes af hurtigere, henkastet tale. Denne tendens ses intetsteds tydeligere end ved *ə*-assimilationen. Hos den enkelte fremstår *ə*-assimilationen derfor som et reduktionsfænomen (*reduktion* = reglerne for, hvordan man »sjusker«): *ə* veksler med stavelsesdannende nabolyd afhængigt af tempo og fokus. Men det er ikke ren

reduktion, eftersom forholdet mellem de to udtaler langsomt forrykker sig: *a* bliver stadig lidt sjældnere, samtidig med, at assimilations-udtalen rykker op på højere distinktheds-niveau, dvs. bliver mere og mere brugelig i langsom tale.

6. Sprogget skrider

Vokal forkortes foran vokoid. – En vokoid er en åben stemt lyd uden lukke eller friktionsstøj. De stavelsesdannende vokoider kaldes vokaler, de ikke-stavelsesdannende vokoider kaldes halvvokaler. Siden 1860-generationen har vokalforkortelse foran halvvokal: *ð*, *q*, *i*, *ɹ*, *w*, grebet om sig: [*ne* 'ð > *neð* ', *u*-ð > *uðð*, *bø* 'jɔ > *bøj* 'ɔ, *fe* 'ɹjə > *feɹ* 'jə, *bå*-ɹ > *båwɹ*], dvs. *ned* > "nedd", *ude* > "udd", *bøger* > "bøjjer", *ferie* > "ferrje", *borge* > "borww" osv.

6.1. Lydloven er tidligst og stærkest ved vokal + stavelses-final halvvokal samt dobbelt-konsonant: *bedre*, *beskedne*, *mægle*, *sorte*, *styrmand*, *forrevne* – *ud*, *sag*, *ur*, *bror*, *bøgorm*, *stiv*. Her havde næsten alle i 1955 obligatorisk kort vokal. (Lav-københavnsk noget forsinket foran *ɹ*). Dog ikke ved de 3 åbne midt- og bagtungevokaler: *grad*, *arg*, *arv*, *borg*, *båd* m.fl. Her var lang vokal ret almindeligt i tydelig tale. Det er det ikke mere. De fleste unge har *arv* = *av*!, *grad* = *græd*!, men et mindretal holder fast.

6.2. Lydloven er en smule svagere og senere ved vokal + stavelses-indledende *ð*, *q*, *i*, *w* i stødt stavelse: *æder*, *forsøger*, *begaver*, *bogen*. Men også her er udviklingen forlængst fuldbyrdet, når vi atter undtager de 3 åbne midt- og

bagtungevokaler: *arven*, *borgen*, *båden* osv., der kan være bevarede hos de yngste i distinkt tale.

6.3. Klart svagere er forkortelsen foran stavelses-indledende *r* i stødt stavelse: *bestyre*, *stæren*, *regering*, *historisk*. Her kan de fleste unge stramme sig op til en lang vokal.

6.4. Svagere er forkortelserne da ved vokal + stavelses-indledende vokoid i stødløs stavelse: *gade*, *stædig*, *store*, *nærig*, *hæver*, hvor langvokal holder sig ret godt, særlig den mest åbne, *ɑ* : [*vɑ*-ð] *varet*, [*ɑ*-ɹ] *arve* osv.

6.5. Forkortelserne medfører sammenfald som *rider* = *ridder*, *æder* = *edder*, så at uøvede snart skriver *nydder*, snart *sluder*. Hvor forkortelsen ikke er obligatorisk, burde der ikke være fuldstændigt sammenfald, fx i *bude*–*Budde*. Det sker dog sporadisk alligevel derved, at gamle korte vokaler undertiden forlænges. En meddeler f. 1939 siger således »Ska vi væde?«, og hos langt yngre har vi hørt »Va ka han hede?«. Fænomenet kaldes proportionsdannelse: Når der i talrige ord veksles mellem lang distinkt og kort indistinkt, er det fristende at indsætte lang distinkt i de få opr. korte.

7. ...Og Sjas han ingen snorer!

Vi ved Du fylder 40!!

Rimet er perfekt hos yngre, thi lydloven dekretterer: Vokal-forlængelse foran *ɹ* mellem vokaler. Fx [*fj̥ɹɑ* > *fj̥ɹɔ*, *kliɑ* > *kliɔ*, *snoɑ* > *snoɔ*] 40 "føre", *klirre* "klire", *snurre* "snore". Først optræder det i sjællandsk og lav-københavnsk. Det trænger ind i høj-københavnsk i 1940'erne, så at ca. halvdelen af 1955-

generationen var ramt. I 1990-generationen har loven næsten sejret. Langt de fleste har i tydelig tale lang vokal (der dog ifølge regel 6 kan reduceres til kort). Kun knap 10 % skelner *skure/skurre, for styret / forstyrret, stiger/stirrer* osv.

Det virker umiddelbart paradoksalt, at der i samme lydtype både kan være lydlovsbestemt forkortelse (regel 6) og forlængelse. Men sådan er det bevisligt gået: Lydtypen lang vokal + oprindeligt r + ə: *snøre, bestyre*, lyder notorisk langt oftere forkortet i 1990 end i 1850 (altid lang), samtidig med at oprindelig kort vokal + oprindeligt r + ə: *større, forstyrre*, notorisk har fået forlængelse.

Vel, danskerne er endnu ikke blevet skizofrene heraf; de forkorter i mindre distinkt tale og bevarer eller forlænger i mere distinkt. Men hvordan skal de to modsatrettede kræfter forklares? Forkortelsen er mest indlysende: Den indgår i systemet af vokalforkortelse foran vokoid. Forlængelsen derimod er sikkert bl.a. betinget af, at dansk aldrig har haft vokallængde-modsætning foran endnu en vokal, en modsætning, der ville være svær at høre (vokaler glider uskarpt over i hinanden), og som er sjælden blandt sprogene. Ord som *tier, Pio, Vium, Roald* har overvejende lang vokal distinkt, men kort mindre distinkt, ganske som vores ord med oprindeligt *-rr-*.

8. Hun har varet maret

Halvlang > kort vokal i lav-københavnsk sprog. – De velkendte lav-københavnske vokal-halvlængder i fx *ligge, basse, lander*, er i 1990 næsten

forsvundet. De var i 1955-generationen svagt trængt ind i høj-københavnsk. I det ene ord *frakke* var der endda hos en del fuldlængde. I 1990 er der stadig enkelte længder i *frakken* og *kaffe*, ellers minimalt. – I lav-københavnsk var der fra gammel tid ofte fuldlængde foran *i*: [*hå i*, *hæ'jn*] *høje, hegn* osv. Også denne længde er der yderst svage spor af i 1990.

For sig står typen *meget, legede, fejjet*. Den gamle lav-københavnske fuldlængde er her bevaret, selvom *i* nu er bortassimileret: *meget* [*mæ·ø*] ("mardd") osv. Langt [*æ·*] hørtes ikke i høj-sproget i 1955, men står meget stærkt i 1990. Det kan få vokalforkortelse (regel 6) som enhver vokal foran vokoid, men i almindelighed er det langt hos det store flertal – der følgelig har sammenfald: *vejjet = varet* osv.

Allerede i 1940'erne blev københavnske børn advaret mod »maret« (*meget*). Der har næppe været en mere stigmatiseret udtale i Kbh. end den. Men advarslerne er prelet af som vand på en gås.

9. ø-sammensmeltning

Vokal + ø smelter sammen til et stavel-seddannende ø̊, der har den oprindelige vokal som biartikulation. – Før 1955 fandt det i normaltydelig tale stort set kun sted ved kort snæver/halvsnæver fortunevokal: [*tø̊ⁱ*, *sø̊^ø*] *tid, sød*. Men udviklingen er gået videre. Den rammer nu – også i distinkt tale – alle fortungevokaler, lange og korte. Men ikke nok hermed. Biartikulationen bortfalder hyppigt, så at vi får [*ø̊·ø̊*, *tø̊'øn*, *sdø̊ø̊*,] *æde, tiden, stadig/stædig*. Sidste eksem-

pel viser, at *ð* også kan smelte sammen med en følgende vokal. Der bliver altså totalt sammenfald af former som *bid!*–*bed*–*bad*, idet sporet af den oprindelige vokal ofte er væk. Det skal dog siges, at *ð*-sammensmeltning ikke er obligatorisk, omend mange sikkert har lagt sig fast på den i visse almindelige ord.

Da min datter f. 1988 var 6 år, bad jeg hende engang om at sige, hvor mange lyde, der var i ordet *død*, som hun lige havde udtalt med klokkeren *ð*-sammensmeltning. »To!«, svarede hun. Jeg nævner det for at strejfe det felt, der hedder sprogbrugernes egen oplevelse af deres tale. Selvom jeg afviser al fonologi, havde jeg nærmest ventet, at hun ville svare: 3, for jeg tror godt, at der kan være enkelte tilfælde af konflikt mellem oplevelse og fonetisk faktum (ud over bogstav-fiksering). Dagens fonologer noterer, hos gammel og ung,

død som /dø·d/ + stødregel. Hvis dette skal være forankret i virkelighedens oplevelse og sproproduktion, var min datters virkelighed både fysisk og psykisk en anden, på dette punkt.

10. Over alle bjave

ɹ svinder foran *w*. – Fx [*bi.ɹ'wɔ* > *biw'ɔ*, *fä.ɹw* > *fä·w*, *sä.ɹ'w* > *säw'*] *Birger*, *færge*, *serv*. Bortset fra *Birger* og *hvirvel* spillede lydloven ingen rolle før 1955, men hos børn født omkring 1960 sporede vi den jævnlige. I 1990 har kun ca. 10 % fast de gamle former. Hos resten dominerer *ɹ*-tabet stærkt, omend de fleste nok i ny og næ kan mobilisere *ɹ* i fri distinkt tale. – Den nye udtale er med sit sammenfald som *hærge* = *have* forvirrende for ældre medborgere, der fx ikke straks forstår, hvad det vil sige at »save« i tennis.

Lars Brink (f. 1945)
professor emeritus

På Mål og Mæles hjemmeside, www.malogmæle.dk, kan du lytte til eksempler på udtaleforskellene i de 10 lydlove.

Svar på Sprogviden

1. Retskrivningsreformen af 1948 medførte bl.a., at substantiver (minus *proprier*) skulle skrives med lille, bolle-å indførtes i nordiske ord, modalverberne *skulde*, *kunde* og *vilde* ændredes til *skulle*, *kunne* og *ville*.
2. Eksempler på alfabet er *det arabiske*, *det kyrilliske* (det russiske), *det romerske/latinske* (vores eget) og *futhark* (runealfabetet).
3. »Hoved«-betegnelser er fx *bærret*, *hatten*, *håret*, *krydderen*, *kasketten*, *knoppen*, *lampen*, *lystavlen*, *låget*, *nødden*, *pæren*, *roen*, *sinkadusen*, *skallen*, *øverste etage*.
4. Vokaler og konsonanter er *lyde*, mens bogstaver tilhører skriften.
5. Det græske bogstav, der i sin »store« form er en trekant, er *delta* (Δ/δ).
6. Ligaturen (dobbeltbogstavet) *ß* (på tysk *scharfes S*) har siden den tyske retskrivningsreform af 1996/98 markeret, at den foregående vokal er lang eller en diftong (tvelyd).
7. Nu(,) da vi er færdige, ved vi omsider, hvem og hvor mange af eleverne der har bestået. Derefter kiggede han ud ad vinduet, som om beretningen ikke interesserede ham mere.
Holm mødte på arbejde, tre uger efter at han var udskrevet. Må jeg lige spørge, om dét er den elev, som der har været så meget ballade med tidligere?
8. (b) er fra 2003 og tættest på originalteksten.
9. *Sile* har langt i, *silde* har kort. *Bønder* har *stød*, *bønner* er *stødløst*. *Helle* og *hælde*, *viske* og *hviske* udtales ens.
10. Alle tre sætninger kan udtales med tryksvagt eller trykstærkt verbum (*viste*, *sov*, *blevet*). Med trykstærkt verbum: 'han pegede på døren', 'hun sov i mange timer', 'Amalie er ikke kommet'. Med tryksvagt verbum: 'han smed mig ud', 'hun stod sent op', 'Amalie er blevet væk'.
11. *exceptionel*, *exit-skilt* og *excellent*.
12. I den ældre og oprindelige betydning er *vindskibelig* synonymt med *foretagsom*, *nævenyttig* og *handlekraftig*. I den nyere betydning med de andre.
13. Ved mødets begyndelse bød foreningens formand, Jens Andersen, den norske nobelpristager Ståle Vikør velkommen.

Sprogviden, spørgsmål

1. Nævn to ændringer fra retskrivningsreformen af 1948.
2. Nævn tre alfabeter.
3. Nævn 5 synonymer for hoved(et), inkl. som del af faste udtryk.
4. Vedrører termene *konsonant* og *vokal* lyd eller skrift?
5. Hvad kaldes det græske bogstav, hvis »store« variant har form som en trekant?
6. Hvornår bruges *ß* efter gældende tysk retskrivning?
7. Sæt korrekt grammatisk komma i disse sætninger.
Nu da vi er færdige ved vi omsider hvem og hvor mange af eleverne der har bestået.
Derefter kiggede han ud ad vinduet som om beretningen ikke interesserede ham mere.
Holm mødte på arbejde tre uger efter at han var udskrevet.
Må jeg lige spørge om dét er den elev som der har været så meget ballade med tidligere?
8. Her følger to citater fra Grundtvigs salme »Lille Guds barn, hvad skader dig?« Det ene er fra Salmebog for Kirke og Hjem 1945, det andet fra Den Danske Salmebog 2003. Citaterne er med moderne retstavning.
(a) Dog på den goldeste klippeø finder den lille fugl et frø
(b) Dog hvor bønder af hunger dø, finder den lille fugl et frø
Sæt årstal på!
9. Hvad er forskellen i udtale mellem følgende ordpar: helle/hælde, silde/sile, viske/hviske, bønder/bønner?
10. Følgende sætninger har to forskellige udtaler og tilsvarende to betydninger. Hvilke?
Han viste mig døren.
Næste dag sov hun længe.
Lille Amalie er blevet borte.
11. I hvilke af følgende ord er x korrekt: exceptionel, extravagant, ekskursion, exit-skilt, excellent, exil.
12. Med hvilke af følgende ord er *vindskibelig* synonymt: foretagsom, lunefuld, nævenyttig, karakterløs, handlekraftig, uberegnelig.
13. Sæt komma:
Ved mødets begyndelse bød forningens formand Jens Andersen den norske nobelpristager Ståle Vikør velkommen.